

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СБУ, ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ У ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ

PECULIARITIES OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF SOLDIERS OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE WHO PARTICIPATED IN THE ARMED CONFLICT

Любарський Б., курсант IV курсу

*Інститут підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті розглянуто особливості захисту прав військовослужбовців СБУ, які брали участь у збройному конфлікті. Визначено особливості та зроблено порівняння поняття «війна» та «збройний конфлікт». Досліджено соціальний захист працівників СБУ, які працюють за трудовим договором, котрий здійснюється у тому разі, коли працівник як суб'єкт трудових правовідносин зазнає загальних соціальних ризиків (нещасний випадок на виробництві, тимчасова втрата працездатності, досягнення пенсійного віку) або коли особливий правовий статус особи надає йому як працівнику й особливого соціально-трудоного статусу. У статті розглянуто механізм отримання статусу учасника бойових дій, який визначений постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 413 (зі змінами та доповненнями) «Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення». Було досліджено порядок набуття співробітником СБУ статусу військовослужбовця СБУ, які приймали участь у збройному конфлікті. Розглянуто оновлене законодавство щодо прав військовослужбовців у період з 2014 р. Так, однією з соціальних гарантій військовослужбовців, що передбачена Законом України «Про Службу безпеки України», є виплата одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності чи часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовця СБУ. Її особливості були висвітлені у статті.

Також досліджені проблеми захисту прав військовослужбовців у збройному конфлікті. Окрім цього, у статті дано чітке розмежування понять «війни» і «збройного конфлікту», що полягає ще й у тому, що в разі війни застосовуються кардинально відмінні заходи і правові документи, ніж у випадку збройного конфлікту.

У висновку охарактеризовано основні проблеми, а також шляхи їх вирішення, які допомогли б нормалізувати і поліпшити сучасний стан забезпечення особистої безпеки працівників спеціальних підрозділів.

Ключові слова: війна, збройний конфлікт, соціальний захист військовослужбовців СБУ.

The article considers the peculiarities of protection of the rights of SBU servicemen who took part in the armed conflict. Peculiarities and comparison of the concept of "war" and "armed conflict" are made. The social protection of SBU employees working under an employment contract, which is carried out when the employee as a subject of labor relations is exposed to general social risks (accident at work, temporary disability, reaching retirement age) or when the special legal status of the person gives him as an employee and a special social and labor status. The article considers the mechanism for obtaining the status of a participant in hostilities, which is determined by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 20, 2014 № 413 (as amended) "On approval of the Procedure for granting and depriving a person of defenders of independence integrity of Ukraine and took a direct part in the anti-terrorist operation, ensuring its implementation or in implementing measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation in Donetsk and Luhansk regions, ensuring their implementation". The procedure for an SBU officer to acquire the status of an SBU serviceman who took part in an armed conflict was investigated. The updated legislation on the rights of servicemen in the period from 2014 is considered. Thus, one of the social guarantees of servicemen provided by the Law of Ukraine "On the Security Service of Ukraine" is the payment of one-time cash benefits in case of death, disability or partial disability without establishing the disability of a SBU serviceman. Its features have been covered in this article.

Problems of protection of the rights of servicemen in armed conflict are also studied. In addition, the article gives a clear distinction between the concepts of «war» and «armed conflict», which also consists in the fact that in the case of war, radically different measures and legal documents are used than in the case of armed conflict.

The conclusion describes the main problems, as well as ways to solve them, which would help to normalize and improve the current state of personal safety of employees of special units.

Key words: war, armed conflict, social protection of SBU servicemen.

Постановка наукової проблеми. Безпосередньо дослідженню нормативно-правових, організаційних і тактичних засад службово-бойової діяльності Служби безпеки України присвячені роботи С.А. Буткевича, О.Ю. Конєва, В.І. Лазутка, В.А. Лаптія, І.І. Мусієнка, С.В. Печериці тощо.

Вступ. Збройний конфлікт, що триває на території південного сходу України, вельми негативно позначається на житті і благополуччя цивільного населення, що проживає поблизу лінії зіткнення конфліктуючих сторін. Загальна кількість загиблих серед цивільного населення в результаті конфлікту станом на 15 серпня 2019 р. досягло за рядом оптимістичних оцінок, як мінімум, 3339 осіб. Ряд авторів вважає, що втрати мирного населення тільки в період активних бойових дій у 2014–2016 рр. досягли 18–19 тис. осіб [1, с. 37]. Українські вчені, навпаки, занижують число втрат серед цивільного населення до 1,4–1,9 тис. осіб [2, с. 90]. Крім того, за час військового конфлікту на Південному Сході України поранення різних ступенів тяжко-

сті отримали понад 31 тис. осіб [16, с. 38]. Було зруйновано понад 6 тис., пошкоджено близько 11 тис. будинків (квартир) [1, с. 39]. Економічних збитків громадянам, які проживають на території незвичаних республік ДНР і ЛНР, було завдано на суму понад 190 млн доларів США, а фінансові втрати юридичних осіб, держави (внаслідок пошкодження і втрати державного майна) сумарно складають більше 8 млрд доларів США [1, с. 39]. Унаслідок цього рівень життя населення громадян України на території ДНР і ЛНР упав у 2019 р. порівняно з 2013 р. більш ніж у 3 рази (в той час як на решті території України рівень життя впав тільки в 1,4 рази).

На пострадянському просторі сьогодення характеризується безліччю прикладів діяльності антиурядових і антиконституційних озброєних рухів та організацій, виступів різного спрямування: міжконфесійних, національно-визвольних, сепаратистських, релігійно-екстремістських та терористичних. Для досягнення своєї мети НЗФ активно використовують характерні елементи,

тактичні прийоми, форми і методи терористичної, диверсійної, інформаційно-психологічної та іншої підривної діяльності. Тенденція розвитку сучасних внутрішніх збройних конфліктів свідчить про те, що під час їх урегулювання на перше місце ставлять не воєнну мету (знищення противника), а скоріше політичну – розв'язання проблем, що призвели до збройного протистояння всередині держави, та відновлення конституційного правопорядку.

Мета статті – дослідити особливості захисту прав військовослужбовців СБУ, які брали участь у збройному конфлікті.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах правового розвитку нашої держави одним із найважливіших показників дотримання і зберігання правового ідеалізму в Україні є захищеність її громадян. Тому, керуючись відповідними положеннями, слід звернути особливу увагу саме на питання захисту певних категорій верств населення, а саме співробітників спеціальних підрозділів правоохоронних структур України, які в міру виконання своїх службових обов'язків підпадають під категорію найбільшого ризику.

Соціальний захист працівників СБУ, які працюють за трудовим договором, здійснюється у тому разі, коли працівник як суб'єкт трудових правовідносин зазнає загальних соціальних ризиків (нещасний випадок на виробництві, тимчасова втрата працездатності, досягнення пенсійного віку) або коли особливий правовий статус особи надає йому як працівнику особливого соціально-трудоного статусу. Загалом значна кількість норм, які закріплюють гарантії для неоперативних працівників СБУ, аналогічна тим, що містяться в Кодексі законів про працю України, тоді як соціальний захист військовослужбовців передбачає дещо інші гарантії. Навіть саме поняття «соціальний захист військовослужбовців» визначено і закріплено на законному рівні як діяльність держави, що спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, які забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних, а також духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі [3].

Механізм отримання статусу учасника бойових дій визначений постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 413 (зі змінами та доповненнями) «Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення».

Зокрема, документ передбачає, що такий статус може надаватися солдатам (резервістам, військовозобов'язаним; далі – особам) Державної прикордонної служби, які відстоювали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України та брали безпосередню участь у зоні Антитерористичної операції, напрямків антитерористичної операції під час її здійснення, у реалізації заходів щодо забезпечення національної безпеки та оборони, стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, забезпечення їх реалізації безпосередньо в районах та під час здійснення цих заходів.

Статус учасника бойових дій надається особам, які беруть участь у антитерористичній операції, особам, які беруть участь у здійсненні заходів щодо забезпечення національної безпеки та оборони та стримування з боку Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях щонайменше 30 календарних днів, включаючи загальну кількість днів перебування у районах її проведення [4].

Для надання статусу учасника бойових дій командирі (начальники) військових частин (органів, підрозділів)

у місячний строк після завершення особами виконання завдань антитерористичної операції в районах її проведення (після видання відповідного наказу керівника Антитерористичного центру при СБУ або особи, яка його заміщує, першого заступника чи заступника керівника Антитерористичного центру при СБУ) зобов'язані подати на розгляд комісії довідки за встановленою формою та документи із зазначених вище, які є підставою для надання особам статусу учасника бойових дій [4].

Однією з соціальних гарантій військовослужбовців, що передбачена Законом України «Про Службу безпеки України», є виплата одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності чи часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовця СБУ, яка здійснюється в порядку закріпленому Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сім'ї». Останній у свою чергу закріплює досить широкий перелік гарантій та видів соціального забезпечення. Зокрема, ст. 11 вказаного законодавчого акту передбачає право військовослужбовців і членів їх родин на безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я [5]. Іншим видом соціального забезпечення є надання військовослужбовцям та їх сім'ям житла. Відповідно до законодавства житло надається військовослужбовцям СБУ, а також особам, звільненим з військової служби в запас або у відставку, що залишилися перебувати на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, у СБУ після звільнення та членам їх сімей, включаючи членів сімей військовослужбовців, які загинули, померли, зникли безвісти під час проходження військової служби, які перебувають на обліку осіб що потребують поліпшення житлових умов [6].

Варто зазначити, що з 1 січня 2014 р. на обліку осіб, що потребують поліпшення житлових умов, в СБУ перебувало 6053 особи з усієї України. Отже, законодавством хоча і передбачена можливість поліпшення житлових умов військовослужбовців СБУ, проте необхідна значна фінансова підтримка, яка в умовах економічної кризи відсутня. Як уже було зазначено, законодавство також визначає виплати військовослужбовцям і членам їх сімей, але такі виплати протягом останніх років або взагалі не виплачуються, або виплачуються не повністю, що приводить до зростання заборгованості держави перед військовослужбовцями.

Так, спочатку розглянемо поняття «збройний конфлікт». Термін «збройний конфлікт» повністю замінив термін «війна», і навіть більше, він став уживатися в усіх нормативних і правотворчих актах, в тому числі й Генеральної Асамблеї ООН.

Міжнародний характер збройного конфлікту повинен мати певну міру об'єктивності. З точки зору міжнародного права сторони, які беруть участь у міжнародному збройному конфлікті, повинні володіти правосуб'єктністю. Разом із цим, збройні конфлікти можуть бути і не міжнародними – це положення було закріплене в Міжнародному Суді ООН у справі «Нікарагуа проти США», де ООН покликана регулювати, систематизувати і захищати порядок і мир в міжнародних справах.

Водночас усе ще не до кінця досконаліми є підходи, що визначають ті чи інші суспільно-політичні явища. Йдеться про нові форми прояву конфліктів: тероризм, боротьба за демократію, боротьба проти окупації, етнічні конфлікти, миротворчість, контртерористичні операції тощо.

Необхідність чіткого розмежування понять «війни» і «збройного конфлікту» полягає ще й у тому, що в разі війни застосовуються кардинально відмінні заходи і правові документи, ніж у випадку збройного конфлікту. У разі війни між державами все дипломатичні, політичні та економічні відносини можуть бути розірвані, а при збройному конфлікті вони зберігаються, що тягне за собою велику

кількість наслідків, пов'язаних насамперед зі ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 р., в якій мовиться: «Під час війни або в інших надзвичайних ситуаціях, що загрожують життю нації, будь-яка держава може вживати заходів у відсутності від його зобов'язань» [10]. Тобто мається на увазі, що ці наслідки несуть за собою скасування деяких зобов'язань щодо захисту прав людини, зокрема права на життя.

Ще одним важливим моментом, у зв'язку з яким настільки важливі точні розмежування в дефініціях поняття війни, є причини початку військових дій. Адже саме від цього залежить застосування справедливих заходів із припинення військового конфлікту, а також права тієї чи іншої держави або організації ввести свої війська на територію суверенної держави. Крім того, визначення збройного конфлікту як війни має політичну значущість як усередині країни, так і в масштабах всієї світової спільноти.

Термін «війна» все-таки не втратив своєї популярності в сучасному світі. Сьогодні можна сказати, що війною прийнято називати крайні форми міжнародного збройного конфлікту, який відбувається між державами, починається і закінчується шляхом укладення певних міжнародно-правових актів і договорів.

Врегулювання прав військовослужбовців відбулося внесенням до Податкового кодексу доповнення про тимчасове, на період проведення АТО, звільнення військовослужбовців від оподаткування військовим збором [7]. У Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» посилені гарантії забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей жилими приміщеннями, а також зазнали змін:

– ст. 8, згідно з якою відтепер час перебування громадян України на військовій службі зараховується до їхнього страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби;

– ст. 10-1, присвячена праву військовослужбовців на відпустки, найзначнішою новелою якої стало встановлення порядку перенесення щорічної основної відпустки на наступний рік і надання військовослужбовцям у такому разі дозволу за бажанням об'єднувати щорічні основні відпустки за два роки [8].

У 2015 р. прийнято законодавчі зміни, якими посилено відповідальність за порушення встановлених законом гарантій працівникам, призваним на військову службу, відповідні зміни внесені до Кодексу законів про працю України та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Цими ж змінами передбачено, що військовослужбовці, яких засуджено до тримання в дисциплінарному батальйоні, та члени їх сімей не втрачають права на пільги [9].

Відтепер пенсії, призначені інвалідам війни і сім'ям військовослужбовців, не підлягають оподаткуванню навіть у разі перевищення трьох розмірів мінімальної заробітної плати відповідно до змін, введених Законом України «Про внесення змін до ст. 164 Податкового кодексу України щодо оподаткування пенсій інвалідів війни та деяких інших категорій осіб» від 17 липня 2015 р.

Законом України від 3 листопада 2015 р. додано абзац шостий до п. 1 ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо проходження особами, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції чи виконували службово-бойові завдання в екстремальних (бойових) умовах, в обов'язковому порядку безоплатної психологічної, медико-психологічної реабілітації у відповідних центрах з відшкодуванням вартості проїзду до цих центрів і назад. Наразі порядок проведення реабілітації та відшкодування вартості проїзду повинен бути встановлений Кабінетом Міністрів України.

Для боротьби з такими негативними проявами та з метою збільшеного рівня безпеки для громадян країни в Україні були створені спеціальні підрозділи, які

діють у складі правоохоронних органів нашої держави. У сучасній інтерпретації вчені визначають поняття «спеціалізований підрозділ» як спеціально створені структурні об'єднання правоохоронних органів, призначені для вирішення особливих бойових завдань, зокрема секретних, для яких не можуть бути використані звичайні військові частини. Підрозділи спеціального призначення в тому чи іншому вигляді є в розпорядженні практично будь-якої держави світу і є елітними підрозділами цієї країни. Згідно з чинним законодавством України для забезпечення громадського порядку на об'єктах, територіях, в приміщеннях, які мають спеціальне соціальне, громадянське, народногосподарське значення або постраждали від стихійного лиха, екологічного забруднення, катастрофи, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Державна пенітенціарна служба, Управління державної охорони України.

На законодавчому рівні були посилені заходи державної підтримки учасників бойових дій та їхніх дітей; дітей, один із батьків яких загинув у районі проведення АТО, бойових дій чи збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту; дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи. Зазначені категорії осіб забезпечуються державною цільовою підтримкою для здобуття професійно-технічної та вищої освіти у державних та комунальних навчальних закладах до закінчення навчальних закладів, але не довше, ніж до досягнення ними 23 років [11].

Водночас законодавчі зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів України посилюють відповідальність військовослужбовців. Переважна частина змін стосується адміністративних правопорушень, для яких у відповідному Кодексі було створено нову главу 13-Б «Військові адміністративні правопорушення», яка містить 11 нових складів правопорушень: «Відмова від виконання наказу або інших законних вимог командира (начальника)», «Самовільне залишення військової частини або місця служби», «Необережне знищення або пошкодження військового майна», «Недбале ставлення до військової служби» тощо. Більшість із нововведених адміністративних правопорушень тягне за собою новий вид адміністративних стягнень – арешт з утриманням на гауптвахті строком до 10 діб, який, утім, не буде застосовуватися до військовослужбовців-жінок.

Командирам в умовах особливого періоду надано більше повноважень з використання заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї з метою затримання військовослужбовця у разі його непокорі, опору чи погрози начальнику, застосування ним насильства, самовільного залишення бойових позицій та визначених місць дислокації військових частин (підрозділів) у районах виконання бойових завдань (ст. 22-1 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ч. 4 ст. 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України) [12].

Висновки. Тому, підводячи підсумки дослідження, охарактеризуємо основні проблеми, а також шляхи їх вирішення, які допомогли б нормалізувати і поліпшити сучасний стан забезпечення особистої безпеки працівників спеціальних підрозділів.

На нашу думку, основними проблемами є:

– по-перше, недостатньо розкриті значення й мета основних завдань і функцій, які покладені на робітників СБУ при виконанні функціональних обов'язків;

– по-друге, на сьогодні проблема недостатнього матеріального і технічного забезпечення співробітників СБУ є однією з ключових, яка відіграє значну роль у діяльності цих підрозділів. Застарілі обладнання і спеціальні засоби є грубим порушенням дотримання гарантій особистої безпеки правоохоронців. Адже саме застарілу зброю або інші технічні засоби, які застосовує співробітник спеціальної

служби, можуть покалічити або навіть призвести до смерті його самого. Іншим «боком медалі» є недостатнє фінансування самих співробітників;

– по-третє, невизначеність термінів «соціальне забезпечення співробітників спеціальних підрозділів», «гарантії особистої безпеки співробітників спеціальних підрозділів». Ці поняття не наведені в жодному нормативно-правовому акті України, який гарантує в достатній мірі правове, соціальне, матеріальне, технічне забезпечення правоохоронців спеціальних підрозділів, а також особисту безпеку даних співробітників. Наведена нами проблема набуває своєї актуальності, тому що на СБУ покладається особливе навантаження, яке полягає в застосуванні фізичної сили, спеціальних технічних і фізичних засобів для відображення натиску з боку правопорушників. Тому залишається незро-

зумілим таке яскраве ігнорування з боку держави основних конституційних гарантій дотримання особистої безпеки громадян, до яких і належать співробітники СБУ, а тим паче в умовах збройного конфлікту.

Таким чином, успішна службова діяльність співробітників СБУ можлива тільки при наявності ряду умов, однією з яких є впевненість у надійному захисті з боку держави їхніх прав, свобод, інтересів. Такі чинники, як відсутність морального задоволення роботою, її організацією, умовами, оплати праці, впевненості в правовій і соціальній захищеності, стають головними причинами відтоку кваліфікованих співробітників СБУ та інших правоохоронних органів, а також призводять до низького рівня професіоналізму, що негативно позначається на іміджі нашої країни на світовій арені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жилін С.М. Захист прав людини у військовому конфлікті на південному сході України. Донецьк, 2019.
2. Рогов А.В. Міжнародне гуманітарне право: навч. сел. Москва, 2019.
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.
4. Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення: Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 413.
5. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382
6. Інструкція про організацію забезпечення і надання військовослужбовцям Служби безпеки України та членам їх сімей житлових приміщень від 6 листопада 2007 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 90. Ст. 3317.
7. Закон України «Про внесення зміни до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування військовим збором грошового забезпечення військовослужбовців та інших осіб, які беруть безпосередню участь в антитерористичній операції» від 18 червня 2015 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/548-19>.
8. Закон України «Про внесення змін до статті 10-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 19 травня 2015 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/448-19>.
9. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення встановлених законом гарантій працівникам, призваним на військову службу» від 3 листопада 2015 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/734-19>.
10. Конвенція про захист прав людини і основних свобод. URL: <http://www.base.consultant.ru>
11. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій та їхніх дітей, дітей, один із батьків яких загинув у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту, дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для здобуття професійно-технічної та вищої освіти» від 14 травня 2015 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/425-19>.
12. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період» від 5 лютого 2015 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/158-19>.
13. Гончаренко Г.А. Визначення та надання статусу учасника бойових дій співробітникам Служби безпеки України, які брали участь в антитерористичній операції : особливості адміністративно-правового регулювання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017 р. С. 6–7.